

ПРАВОВИЙ ЗРІЗ КРЕДИТУ ЧЕРЕЗ СУБ'ЄКТІВ

Не дивлячись на те, що поняття «кредит» неодноразово використовується в тексті множини законодавчих актів різноманітних галузей вітчизняного права, юридичного його визначення, яке б адекватно відображало власну правову природу, й досі не існує.

Зокрема, в Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.94 р. вперше¹ подано таке визначення кредиту, яке можна вважати офіційним: «Кредит — кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним або фізичним особам на визначений строк та під процент» [2] (нова редакція Закону від 22.05.97 та подальші зміни визначення даного терміну не торкнулись [3, п. 1.11]).

Пізніше, Положенням НБУ «Про кредитування» зазначалось, що «Кредит — позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання» [4, гл. 1].

З набранням чинності з 01.01.2004 р. нового Цивільного кодексу України зроблено спробу надати даному поняттю нового юридичного трактування: «За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти» [5, ст. 1054].

На перший погляд видається, що між наведеними тлумаченнями існує істотна відмінність:

в *першому* — сфера кредиту значно розширена і ототожнюється з ресурсами будь-якого кредитора, щоправда, лише, суб'єкта господарської діяльності [3, пп. 1.15—1.16, 1.32] (останнє, до речі, не узгоджується із п. 1.11.3 даного закону, який не асоціює кредиторів — фізичних осіб виключно із підприємцями);

в *другому* — сфера кредиту обмежується банківським позичковим капіталом (це, слід зазначити, не відповідає характеристиці кредитора у Визначенні термінів та п. 39 Положення, що опосередковано розширюють її до будь-якого суб'єкта господарської діяльності);

¹ Редакція Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 20.03.91, як і сучасна, на жаль не розкривають самого даного поняття [1, ст. 49].

в *третьому* ж — сфера кредиту звужується взагалі до ресурсів такого підвиду юридичних осіб, як фінансові установи (причому тут виникає колізія із тлумаченням останнього поняття помилково широко¹, на кшталт фінансових організацій, в той час як банки та деякі інші суб'єкти господарювання — юридичні особи, що надають фінансові послуги, за своєю організаційно-правовою формою є товариствами» [1, ст. 6], а отже згідно ст. 83 того ж Цивільного кодексу України не відносяться до установ).

Разом з тим, у вказаних визначеннях є важлива спільна риса — в усіх випадках кредит ототожнюється з ресурсами, які використовуються певним чином, а саме через передачу на умовах повернення та платності. Такий підхід можна умовно назвати «ресурсним». Для нього характерно те, що основна увага концентрується на одному з суб'єктів — кредиторі, який надає свої ресурси. Це має певні переваги, оскільки надає кредиту кількісної межі, що визначається обсягом вільних ресурсів у кредитора (хоч і важливо більше для математичного підходу [7, С. 160]). Але має і істотний недолік: з поля зору випадає другий суб'єкт кредиту — позичальник. Він відводиться на другий план, а позиція його стає надто пасивною.

Аналогічно, на нашу думку, представляється також недостатньо обґрунтованим і твердження, відповідно до якого головним суб'єктом виступає позичальник» [8, С. 179], а одержання ним вартості є приводом виникнення відносин кредиту [9, С. 147].

Спробуємо нагадати, що реалізація кредитних відносин вимагає певних економіко-правових умов [див.: 10, С. 96, 99; 11, С. 372—373, 378; 12, С. 217; 13, С. 240—245]. Так, обов'язковою передумовою можливості їх виникнення є співпадання економічних інтересів в однаковій мірі обох сторін кредитної угоди², як результат досягнутого між ними компромісу. Кредитор має бути не менше зацікавлений у наданні кредиту ніж позичальник у його отриманні. Таке співпадіння не досягається автоматично при наявності вільних ресурсів у одного й потреби в них іншого. Вирішальне значення має узгодження конкретних параметрів кредиту — його забезпечення, строковості, розміру процента, а також наявність альтернативних варіантів фінансування й розміщення коштів. Це робить кредитні від-

¹ Подібне, до речі, і в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [6, ст. 1].

² Необхідно зазначити, що в даному аналізі не розділяються поняття «сторони кредитного договору» та «суб'єкти кредитування», оскільки це виходить за межі нашого наукового інтересу.

носини внутрішньо адекватними ринковим відносинам й зумовлює висхідний розвиток. Тому ознаками і відповідних правовідносин має бути виключно добровільність, рівноправність та взаємна заінтересованість всіх учасників.

Інша справа, що права і обов'язки сторін кредитного договору неоднакові [14, С. 88—91]. А саме, як правило, кількісно обов'язків позичальника більше ніж кредитора. Проте, можливо й протилежне, — наприклад, при «кредиті під цінні папери, що засвідчують відносини позики» (тобто залученні коштів, як компенсації вартості випущених облігацій або депозитних сертифікатів).

Таким чином, попри вказану специфічність кредитних відносин — тобто, хоч вони і виникають за волевиявленням взаємної згоди обох суб'єктів, але часто характеризують нерівність в своїй реалізації, — при визначенні кредиту недопустимо нехтувати їх диспозитивністю та визначенням ними взагалі взаємних зобов'язань та відповідальностей сторін.

Література

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради, 2001, № 5—6, с. 30
2. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» // Відомості Верховної Ради 1995, № 4, С. 28
3. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» // Відомості Верховної Ради 1997, № 27, С. 181
4. Положення НБУ «Про кредитування» від 28.09.95р. // Кредит і кредитні правовідносини: економічна природа і практика законодавчого регулювання / М. Олексієнко, В. Ольшанський, Д. Лиляк, Е. Першиков — К.: «Козаки», 1996. — С. 63.
5. Цивільний кодекс України. — К.: Атіка, 2003. — 416 с.
6. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради, 2002, № 1, С. 1
7. *Лопатников Л. И.* Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Дело, 2003. — 520 с.
8. *Гальчинський А.* Теорія грошей: Навч. посібник. — К.: Основи, 1996. — 413 с.
9. Банківська енциклопедія / Під ред. проф. Мороза А. М. — Київ: Ельтон, 1993.
10. Деньги, кредит, банки: Справ. Пособие / Г. И. Кравцова, Б. С. Войтешенко, Е. И. Кравцов и др.; Под общ. ред. Г. И. Кравцовой. — Мн.: Меркаванне, 1994. — 270 с.

11. Гроші та кредит: Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука — К: КНЕУ, 2001. — 602 с.
12. Гроші та кредит: Підручник / За ред. Б. С. Івасіва. — К: КНЕУ, 1999. — 404 с.
13. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.
14. Костюченко О. А. Банківське право: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 1999. — 168 с.

О. П. Папенко

Об'єднаний інститут економіки НАНУ

ІНТЕГРАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО І ПРОМИСЛОВОГО КАПІТАЛІВ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ОНОВЛЕННЯ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Одним з головних чинників, що стримує економічне зростання і підвищення на цій основі добробуту населення в Україні, є високий ступінь зносу матеріально-технічної бази промисловості, який станом на 01.01.2003 р. сягнув 54,5 %. У вирішенні цієї проблеми чинне місце займає інвестиційна політика.

Аналізуючи структуру інвестицій в основні засоби промисловості за джерелами фінансування, слід підкреслити, що основними з них залишаються власні кошти підприємств та організацій. Разом з тим частка цих коштів у загальному обсязі інвестицій у 2003 р. порівняно з 2000 р. зменшилась на 10,5 процентних пунктів. Натомість, значно зросла питома вага кредитів банків та інших позик в структурі інвестицій в основні засоби, від 0,8 % у 1999 р. до 8,2 % у 2003 р., тобто майже в 10 разів. Попри такі темпи зростання більшість банків неохоче надають довгострокові інвестиційні кредити, а надто промисловим підприємствам. Для підвищення ролі банківського кредиту в інвестиційній діяльності промислових підприємств необхідно створити належний рівень взаємодії банківського і промислового капіталів. Найглибшим рівнем такої взаємодії, на наш погляд, є об'єднання промислового та банківського капіталів. В такому випадку основним доходом банку, який входить до складу фінансово-промислової групи, буде не дохід від кредитних операцій, а додаткові дивіденди від підвищення ефективності роботи учасників групи.

Переваги ФПГ давно знайшли своє відображення на практиці в світовій економіці. Найяскравішими прикладами є «Дженерал